

Egy esztergomi szemtanú ^[1]

Az őszirózsás forradalom epizódjai egy emlékirat-töredék alapján

Forrásunk az esztergomi Nemzeti Tanács elnöke, Katona Sándor ügyvéd töredékekben fennmaradt emlékiratai alapján villantja fel, miként élte meg az 1918. évi polgári demokratikus forradalom első napját Budapesten, majd később szűkebb pátriájában egy, a helyi eseményekben főszerepet játszó férfi. A feljegyzések többsége fiának, Katona Gábornak 1952. évi kitelepítése során elpusztult, csupán néhány töredékes lapja maradt fenn. Az alábbiakban ezek egy részét közöljük, olyan epizódokra koncentrálva, amelyek a nagyarányú csonkítás ellenére egy-egy teljesnek mondható történetet tükröznek.

Bevezetés

Az alábbiakban az esztergomi Nemzeti Tanács elnöke, *Katona Sándor* helybéli ügyvéd töredékekben fennmaradt emlékiratai alapján kísérlem meg felvillantani, miként élte meg a nyolcvan évvel ezelőtti, 1918. évi polgári demokratikus forradalom első napját Budapesten, ill. néhány - talán jellemzőnek mondható epizódját - immár szűkebb pátriájában egy, a helyi eseményekben főszerepet játszó férfi. A feljegyzések többsége fiának, *Katona Gábornak* 1952. évi kitelepítése során sajnálatos módon elpusztult, csupán néhány töredékes lapja maradt fenn. Az alábbiakban ezek egy részét közlöm, olyan epizódokra koncentrálva, amelyek a nagyarányú csonkítás ellenére egy-egy teljesnek mondható történetet tükröznek.

[Képgaléria megtekintése](#) ^[2]

Szólni kell röviden magáról az iratok keletkeztetőjéről, ill. vázolni szükséges 1918 végének esztergomi eseményeit is, hogy az olvasó megfelelő keretek között értelmezhesse a közölt forrásokban említetteket. [popup title="Katona (eredeti nevén: Kabina) Sándor" format="Default click" activate="click" close text="Életére nézve lásd: Katona Csaba: Két nemzedék. Egy apa–fiú konfliktus nemzetiségi háttere. Sic Itur ad Astra, 18. (2006) [2007] 3–4. sz. 209–236.; Katona Csaba: Egy szlovák származású polgárcsalád három nemzedéke a 19–20. században a politika sodrában. Családok, családok, generációk. Szerk. Bana József–Katona Csaba. Bp.–Győr, 2007. 129–163."] 1875. július 31-én Rozsnyón született, gimnáziumi tanulmányait előbb szülővárosában, majd Esztergomban folytatta, diplomáját Budapesten szerezte. 1901-ben kezdte meg önálló ügyvédi praxisát Esztergomban. Ami politikai aktivitását illeti, az 1918-ig kimerült abban, hogy ő töltötte be a *Polgári Függetlenségi Párt* helyi elnöki tisztjét, de a négygyermekes családapája az első világháborút követő esztergomi eseményekben már főszerepet vállalt: 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnökévé választották. Az október 30-a éjjelét Budapesten töltötte (**Lásd az 1. számú forrást!**) ügyvéd 31-én tért vissza Esztergomba frissen szerzett fővárosi élményeivel, és még aznap beszédet mondott a városháza erkélyéről. 1919-ben kényszerből a [popup title="kommun vádbiztos" format="Default click" activate="click" close text="Az esztergomi forradalmi törvényszék elnöke Győri János, egy szentgyörgymezői parasztember volt. Vádbiztos tudtommal egy ismeretlen valaki, aki a törvényszék által kivetett pénzbüntetésekből összegyűlt – ezek kizárólag a hátlapon vonalkázott »fehér« bankjegyek voltak – oly tekintélyes pénzzsszeggel egy szép napon egyszerűen meglépett. A soron levő tárgyalásra nem volt vádbiztos. Győri ekkor a bírósággal szemben lakó Dr. Berényi Zoltánhoz küldte fegyveres követét, hogy őt vádbiztosnak állítsák elő. Zalán [!] bácsi éppen Budapesten tárgyalt s ezért a sikertelen kísérlet után Győri két szuronyos követét Édesapámhoz irányította, akik őt elő is állították, s Győri kinevezte vádbiztosnak. Akkori körülmények között ez ellen nem volt apellátá." Katona Gábor visszaemlékezései. Vegyes gép- és kézirat, 1980-as, 1990-es évek. 5. Magántulajdon."] majd amikor arról a posztjáról lemondott, gyermekeivel együtt házi őrizetbe került. Ez akkor történt, amikor a helyi direktóriummal szembekerülő *Szabó István* városparancsnok május 20-án váratlanul elfogatta a direktórium több tagját, őket megbízhatónak ítélt öök őrizetére bízta, maga pedig átkelt a Dunán Párkányba a cseh csapatokhoz. Az egyik fogoly, *Szentei Sándor* belügyi politikai megbízott azonban meggöyzté öreit, hogy engedjék szabadon, majd a Vörös őrséggel a hidhoz sietett és ott rövid tűzharc után visszaszorították a Szabó vezetésével Esztergom ellen induló cseh katonákat. Szabó két társát, *Varga Dezső István* vöröskatonát és *Beliczai Aladár* volt tengerészt elfogták. Halalos ítéletüket Katona Sándornak kellett volna előterjesztenie, amit [popup title="azonban nem vállalt." format="Default click" activate="click" close text="Fia emlékezését idézve: „Győri a bűnösökre halálbüntetés kiszabását követelte s ilyen értelmű indítványt Édesapámtól, aki ezt azonnal meg is tagadta. Erre őt is házi őrizetbe vették, aminek következtében a megtorlástól megrettenve Édesapám idegrohamokkal ágygnak esett, míg két fegyveres őr a házuk kapujában tartózkodott. [...] Abban az időben négyen voltunk kölyök testvérek s az értünk való aggodásban Édesapám teljes idegösszeroppanásban feküdt odahaza.” Uo. 5. Katona Sándor vádbiztosként való ellenállását a lapok híradásai is igazolják: „A tárgyalást nem tarthatták meg azonnal, mert az akkori vádbiztos nem készítette el a vádiratot, amiért aztán a népbiztosság felmentette a vádbiztosi teendőik alól. [...] Dr. Berényi Zoltán [...] elmondja, hogy ő és dr. Katona minden áron meg akarták akadályozni az ítéletet.” Esztergom és Vidéke, 1921. április 12. 2. Az Esztergom és Vidéke c. lap vonatkozó cikkeinek feltárásban nagy segítségemre volt az alábbi alapos munka: Kulcsár Istvánné: Esztergom és Vidéke. 1918. október 6.–1919. május 18. Repertórium. Tatabánya, 1979. A kötetben a tárgyalt időszak eseményeinek tömör összefoglalását adja: Kulcsár Istvánné: A polgári demokratikus forradalom és a tanácsköztársaság eseményei Esztergomban és vidékén (Az események tükröződése a sajtóban). 4–17."] Az új vádbiztos kilitét még Esztergomban sem ismerték pontosan: „bizonyos Faszler nevű pesti alak” került Katona helyére, majd a halálós ítéletet kihirdetése és végrehajtása után - ezt budapesti tengerészek hajtották végre június 11-én a város főterén, a Széchenyi téren - Faszler *Perler Ferenc* budapesti ügyvéd váltotta fel. A Horthy-rendszer konszolidálódása idején Katona Sándort bírósági retorzió nem érte, Esztergom megbecsült polgára maradt 1936-ban bekövetkezett haláláig, csupán az Úri Casino zárta ki - ideiglenesen - sorai közül, és az Ügyvédi Kamara indított ellene - eredménytelen - fegyelmi vizsgálatot.

Ami a helyszínt, Esztergomot illeti: a primásváros nehéz időket élt át már az őszirózsás forradalom kitörése előtti időkben is. Komoly élelmiszerhiány volt a megye egész területén, ráadásul dühöngött az országos spanyolnátha-járvány is, olyannyira, hogy elmaradt még a megyegyűlés is. Ebben a helyzetben érkezett meg az október 30-i budapesti események híre „azzal együtt, hogy nemzeti tanács alakult, melynek eddig ismeretlen hívei Esztergomban azonnal szervezkedni kezdtek.” Másnap este, október 31-én - mint fentebb már esett róla szó - visszatért a városba az előző napokat Budapesten töltő Katona Sándor, aki részletesen beszámolt az ott történetekről, majd még aznap beszédet mondott a városháza erkélyéről. Esztergomban a fővárosi események hírére a régi hatalom képviselői, *Palkovics László* alispán és *Antony Béla* polgármester is hitet tettek a Nemzeti Tanács mellett. A laktanya udvarán felsorakoztatták az Esztergomban tartózkodó katonaságot, majd felszólították őket, hogy mondják meg, hajlandóak-e csatlakozni a Nemzeti Tanácshoz, és az igenlő választ követően „Palkovics László alispán tudatta velük, hogy a katonaság akarata egyezik a megye közönségének akaratával.” Nyilvánosan kiállt a Nemzeti Tanács mellett *Csernoch János hercegprímás* is. Döntő momentumnak bizonyult, hogy az alispán, a polgármester, a primásérsek, valamint a katonaság is felvállalta az októberi forradalom vívmányait: elsősorban ennek volt köszönhető, hogy a hatalomátvétel zavargások nélkül zajlott le. A város egyik lapja, az *Esztergom és Vidéke* november 1-jei száma már *Éljen a független Magyarországnak!* címmel közölt vezércikket. Egy nappal később, 2-án a katonaság a Széchenyi téren felesküdt a Nemzeti Tanácsra. November 4-én alakult meg az esztergomi Ideiglenes Nemzeti Tanács, ennek elnöke a hirtelen megnövekedett tekintélyű Katona Sándor lett, majd pár nappal később ugyancsak őt választották a vármegyei Nemzeti Tanács élére: hogy a hirtelen változások mennyire előtérbe helyezték személyét, azt jól érzékelteti az, hogy Antony Béla polgármester tőle kért javaslatot arra nézve, hogy kik legyenek tagjai a Nemzeti Tanácsnak. „Dr. Antony Béla megnyitja a népgyűlést, felkéri dr. Katona Sándort, mint a központi Nemzeti Tanács tagját, tegyen javaslatot, hogy az esztergomi Nemzeti Tanács tagjaivá kik választassanak meg?”

(A kért javaslatokat Katona, hivatkozva a demokráciára, nem tette meg.) Ezzel egy időben *Frey Vilmos* árvaszéki elnök (később a megye főispánja) vezetésével polgárorség jött létre. 6-án a város képviselőtestülete és a Nemzeti Tanács közös ülést tartott, amelyen egyértelműen kimondták csatlakozásukat a köztársasághoz, ugyanezen a napon a megye főispánja, *Beniczky Ödön* pedig beadta lemondását, amelynek elfogadása után azonnal kézhez vette kormánybiztosi kinevezését. Megindultak a városban a pártszerveződések is. A bencés tanár *Prikkel Marián* és Katona Sándor a Köztársasági Károlyi Párt, *Kernstock*

Károly festőművész a Radikális Párt, míg Szentgyörgyi Pál ügyvéd, főispáni titkár a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének létrehozásához fogott (Szentgyörgyit ezért november folyamán fel is mentették tisztjéből). Szinte azonnal meg is kezdődött az újonnan szerveződő politikai erők között a szétúzás, ami nem egy esetben személyeskedő támadásokba ment át **(Lásd a 2. számú forrást!)**. Ezek a belső ellentétek azonban november és december folyamán nem kerültek felszínre és a városban is viszonylagos nyugalom honolt. Zavart sokkal inkább a frontról visszatérő katonák okoztak. November 13-án az esztergomi 26. gyalogezred (a város háziezrede) 1500 katonája tért haza Olaszországból *Kornháber Sámuel* (Samu) őrnagy vezetésével. Az erőskezű őrnagy szervezetten masírozta be katonáit a városba, ahol a Nemzeti Tanács elnöke beszéddel fogadta, majd feleskettette őket. Mégis akadtak a katonasággal kapcsolatos nehézségek, amikor egy esetben éjjel, éhesen és fáradtan érkezett meg a katonák egy része a városba. A történetekre így emlékszik vissza *Katona Gábor*, Katona Sándor akkor 12 éves fia: „Éjjel vad dörömbölésre ébredtünk, amire mi gyerekek, úgy hálópendelyben, is elősiettünk. Apám már ébren volt és azt láttuk, hogy egy egyenruhás tisztel tárgyal. Jött a parancsnok kétségbeesetten apámhoz, hogy az istenért, ez borzasztó elnök úr, hát nem tudok mit csinálni az emberekkel. »János! A szöszéket a Széchenyi térről!« Volt egy ilyen nemzeti színű szalaggal díszített szöszék a városházán (ott laktunk a városházával szemben), kihúzták a szöszéket: apám kitűnő szónok volt, a katonák a vállukon vitték haza.” Sajnos a visszaemlékezésből nem derül ki, hogy konkrétan melyik ezred katonái okozták az éjjeli felfordulást, vélhetően a szintén Esztergomba bevonuló nyitrai 14. gyalogezredről lehetett szó. Mindezen nehézségek ellenére az újonnan érkezett katonaságot is sikerült feleskettetni a Nemzeti Tanácsra, képviselőik pedig helyet kaptak a Tanács tagjai között. Az egyenruhások jelenléte azonban továbbra is nyugtalanítólag hatott a Nemzeti Tanács rendelkezéseit túlnyomórészt következetesen betartó polgárságra. A katonaság különösen a kihágásokkor azonnal közbelépő rendőrség felügyeletét viselte nehezen, így ízben lövöldözésre is sor került december vége felé, s ekkor Katona Sándor volt kénytelen közbelépni a nyugalom érdekében, ami viszont a rendőrség elégedetlenkedéséhez vezetett. **(Lásd a 3. számú forrást!)**. A katonaságot ebben a helyzetben a Nemzeti Tanács propaganda-előadásokkal igyekezett végleg a maga pártjára állítani: „A katonák ezután egy napon tényleg megjelentek a tervezett előadásokra a megyeháza nagy termébe, ahol Pajor Tamás és én tartottunk nekik megbeszélő és tájékoztató előadást és megállapodtunk abban, hogy ezeket hetenként kétszer folytatjuk.” Ez a kezdeményezés azonban rövid időn belül hamvába holt, és Esztergom polgárságát immár nem a magyar katonák jelenléte tartotta izgalomban, hanem az a december folyamán lábra kapó hír, miszerint a cseh csapatok közelednek a Duna túlpártján fekvő Párkány felé. Év végére eltűnni látszott az addigi nyugalom, a tél beköszöntével ráadásul újra akadózni kezdett a közellátás, mind élelemben, mind ruházatban, mind tüzelőben.

Az itt közölt töredékes források az 1919. évi eseményekkel már nem foglalkoznak, azonban illik röviden összefoglalni, mi is történt a polgári forradalom és a tanácsköztársaság bukását követően. A város összességében viszonylagos nyugalomban és nagyobb áldozatok nélkül vésztele át a magyar történelemnek ezt a nehéz időszakát. Egrýrszt jelentősége volt annak, hogy Esztergom mindkét forradalmat afféle belügyként élte meg, hiszen részét nem játszottak főszerepet az eseményekben a városban idegen emberek, mindkét új rendszer helyi vezetői - pár kivételtől eltekintve - a város tekintélyes polgárai közül kerültek ki. Másrészt az is fontos tényezőnek bizonyult, hogy az őszirózsás forradalom vívmányai mellett kiállt a város és a megye régi vezetősége, a későbbi direktórium tagok pedig szinte kivétel nélkül tagjai voltak korábban a Nemzeti Tanácsnak is. A személyi átfedések egyfajta folytonosságot teremtettek, és a változások ellenére ennek megfelelően nem volt jellemző a szélsőséges politizálás a város vezetőségére még a tanácsrendszerben sem.

Jellemző adalék, hogy az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság rendszerének helyi vezetői elleni büntetőeljárások ítéletei meglehetősen enyhének bizonyultak. Összesen két halálos ítélet született, ám fogolycserével ezek az elítéltek hamarosan a Szovjetunióba kerültek más foglyokkal, kivégzésre így nem került sor. Katona Sándorról fentebb már esett szó. A direktórium elnöke, *Szokob János* a kommün idején tanúsított józan és mérsékelt magatartása miatt nem részesült retorzióban, sőt 1946-ban újra szerepet kapott a város politikai életében: ő lett az esztergomi Nemzeti Bizottság vezetője. Nem emeltek vádat Szentgyörgyi Pál, ellen sem, ám számára - mivel főispáni jegyzőként csatlakozott a Szociáldemokrata Párthoz - nem volt visszatérés a városba.

* * *

A kézirat-töredékek egyfelől azt mutatják meg, hogy egy, a „profi” politikában járatos, ám lelkes férfi miként élte meg politikai álmai megvalósulását, majd idővel miképp szembesült a hétköznap nyersességével, apró-cseprő, majd rajta túllépő, mind nagyobbá váló nehézségeivel: amikor 1919-ben lemondott vádbiztosként házi őrizetbe került, idegösszeroppanást kapott a fokozódó feszültség hatására. Nem kétséges, hogy a kéziratból kiviláglik, saját tévedéseit, kudarcait nem látta be, talán egyfajta magyarázkodó jellege is van írásának. Mindenesetre a töredékek jellemző dokumentumai egy zűrzavaros korszaknak, egyúttal halvány kontúrokkal magukban is megrajzolják a források letelezetetőjének személyiségét.

Forrás

Katona Sándornak, az esztergomi Nemzeti Tanács elnökének naplótöredékei

1.

Ezen dicsőséges korszak emlékezetére naplószerű jegyzetek kíséretében írom le a történeteket és azokban való szereplésemet. A véletlen úgy hozta magával, hogy X. 30-án hivatalos eljárás végett Budapestre kellett utaznom, ahova 6 órakor délután megérkezvén, az akkor már izzó hangulat hatása alatt felkerestem a Károlyi Párt helyiségét, s ott Kobek Kornállal kb. fél óráig beszélgettem. A szitáló ősi eső ellenére nagy tömeg állott az utcán és minduntalan beszédekert követelt, de a kisszámú párttagok, kik közül sokan a Nemzeti Tanácsban voltak, már teljesen ki voltak merülve s így csak csendben beszélgettek. Engem Kobek több nevesebb párttagnak mutatott be, így Becknek, Lovászy Mártonnak, Koltainak stb., de én oly izgalomban voltam, hogy ezekkel alig tudtam pár szót váltani, hanem csupán Kobekkel beszélgettem és távozásom előtt sügva megkérdeztem tőle: „Mikor ragadjátok magatokhoz a hatalmat?” Erre ő titokzatosan mosolyogva azt felelte: „Erre most nem adhatok választ.” De én az arcából leolvastam, hogy ez már csak rövid idő kérdése. Még közölte velem, hogy Károly lemondott az osztrák császári koronáról, de még tényleg nem felelt meg a valóságnak. Izgatott állapotban mentem Nina sógornőmhöz éjjeli szállásra s reggel 7-ig nyugodtan aludtam. 8 órakor már útnak indultam a városba és az elinduláskor sógornóm szakácsnéja azzal jött elém, hogy be merek-e menni, további kérdésemre, hogy miért félnék, azt felelte: „Hisz kitért a forradalom, és nagy lövöldözés van az utcákon.” Mélyen felindulva kaptam magamra kabátomat és rohantam a Damjanich utcán át a 46-os villamos megállóig, de villamos nem jött. Az utca még csendes volt, és nem mutatta, hogy Budapestem éretem meg életem legnagyobb és legboldogabb pillanatát. Oly természetesen látszott a forradalom kitörése, hogy az első pillanatokban nem is gondoltam arra a nagy munkára és kockázatra, melyből megszületett. Csak örvendtem, és izgatott voltam. Rövid idő múlva emberek, munkások jöttek, és mondták: már nem járnak a villamosok. Mégis jött egy még a Rottenbiller utca felé, melyre felszálltam, de az út elején még nem volt semmi különös jele a forradalomnak, kivéve, hogy a tiszt és katona utasok sapkájáról a rozetta le volt tépve, és nemzetiszínű szalaggal pótolva. Azonban alig haladt a kocsi pár percig, egy keresztutcánál nagy autómobilal talákoztunk, telve katonákkal, akiknek egyike e pillanatban lőtt. Az utasok női része sikoltani kezdett, a villamos megállott és tovább már nem is ment - utasok és kalauzok otthagyták és én gyalog indultam a Rákóczi út felé, ahol már a forradalom teljes és feledhetetlen képe tárult elém. Teherautók tömegei száguldoztak, az út tömve volt emberekkel, az autókön sűrűen katonák, népek, sőt elvett nő is. A katonák folyton lőttek a levegőbe. Virágessó hullott rájuk, ősi fehérrózsák milliói kerültek elő, és minden ember feltűzte, a katonák fel voltak virágozva és utca, autók stb. népe folyton éljenzett, integetett egymásnak. Örömmel töltötte el a lelkeket és én teljes mértékben adtam át magamat a feledhetetlen nap örömeinek."

2.

A beszéd tetszést aratott a szociáldemokrata hallgatóságánál is, és Szokob János még gratulált is, mégis az Esztergomi Népszava a beszéd utolsó részéből kifolyólag az ide csatolt cikkkel reflektált rá. Ezért találkoztam dr. Szentgyörgyivel, aki a lapnak szerkesztője, megemlíttem neki, hogy a sötétben bujkáló elemek alatt nem a Szociáldemokrata Pártot, hanem a kormányon élőkődő Heltai-féle kalandorokat értem, aminthogy ez igaz is volt, mert a beszéd többi szövege világosan mutatja, hogy erősen rokonszenvezem a szociáldemokratákkal, lévén magam is erősen szociális érzékű ember. Utóbb Szokob Jánost is megkérdeztem, hogy miként értette a beszédemet, s ő teljesen igazolt engem. Különben már ezt megelőzőleg is klikkembernek nevezett engem a lap. Erre (a frissre) vonatkozólag is megkérdeztem Szentgyörgyit és kérdést tettem, miért vett tollhegyre engem, aki szocialista vagyok 9/10 részben. Erre ő viszont azt kérdezte, mi az a 1/10, amiben nem vagyok az. Azt feleltem, hogy nem vagyok nemzetközi és kommunista. Mire ő megjegyezte, hogy éppen ez a lényeg, így csak 1/10 részben vagyok szocialista. Ezzel el is váltunk. 1918. november 26-án a Nemzeti Tanácsban szóvá tettem a lapbeli támadásokat, mire a Nemzeti Tanács felháborodással uyasította vissza azokat és nekem bizalmat szavazott.

3.

December 17-én tanácsülés volt. Ekkor már több katona tagunk is volt, ami azon gondolatra bír, hogy a katonákat is valamiféle felvilágosító s egyben szórakoztató előadásokban kellene részesíteni. Ennélfogva érintkezésbe léptem az ekkor már megalakult katonai bizalmi testülettel és nekik rövid előadást tartva, ezen előadások ügyét megbeszéljük. Ezen megbeszélés alatt érkeztek Budapestről valamiféle hadügyminiszeri kiküldöttek, köztük egy gyanús külsejű civil is; akik a megbeszélés végső akkordját képezték trefás humorisztikus beszédembe belekapaszkodva, kijelentette, hogy ahhoz nem értek, s így arról előadást ne tartsak. Közben híre jött, hogy a rendőrség letartóztatta Meszes Ferencet és fivérét, akik katonák. Nagy izgalom támadt és nyomban kiküldöttek engem, hogy szabadítsam ki őket. Ezt nyomban elintéztem, de akkor viszont a rendőrség kezdett elégedetlenkedni, mire a rendőrkapitány ismét ezek lecsillapításához kért fel. Ezt is elintéztem. Szép szóval és példákkal sikerült a dolgot elintéznem.

Jelzet: Mindhárom forrástöredék kézirat. Magántulajdon
Címek:

Nemzeti Tanács ^[3]

kommún ^[4]

Csernoch János ^[5]

Kiadás: 8. évfolyam (2008) 5. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/egy_esztergomi_szemtanu.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/egy_esztergomi_szemtanu.html

[2] https://www.archivnet.hu/./././galeria_pop.php%3Fga_id%3D38

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nemzeti-tanacs>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kommun>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/csernoch-janos>